

VÁGHIDI FERENC:

A HÁROMSZÁZÉVES RACINE

Ez év december 21-én lesz háromszáz éve annak, hogy Jean Racine megszületett. Ugyancsak idén ünneplik a francia forradalom százötvenedik évfordulóját. A Harmadik Köztársaság még mindig a forradalom eszményéből táplálkozik, a Forradalom jelmondata díszleg minden középület homlokzatán, mégis Franciaország ugyanolyan lelkesedéssel emlékezik meg idén legnagyobb drámai költőjéről, mint a nagy politikai változásról. A francia szellem párhuzamosságára jellemző, hogy az 1939 egyformán a forradalom és Racine éve.

*

Ha Racine életét külsőségei után szemléljük, az harmónikusnak és boldognak tűnik fel előttünk. Vegyük rossznéven tőle a szükséges megalkuvásokat, hogy mint a tizenhetedik század embere, beteges és csaknem neveltséges óvatossággal vigyázott udvarképes voltára; hogy korán tudatára ébredt egy lényeges ténynek: az egyetlen világi hatalom, a király támogató kegyét keresni kell, és minden lázadás a tekintély ellen felesleges és hiábavaló? Háborodjunk fel azon, hogy helyeselte a nantes-i rendelet visszavonását, amelyet egy évszázaddal előbb a XIV. Lajosnál sokkal mélyebben és hívőbben katolikus IV. Henrik szentesített? Aki a hatalmat kiszolgálja, annak politikai téren sem lehet önálló véleménye... Rójuk meg azért, hogy magasbaívelő pályáját egy üdvözlő-verssel indította meg, amelyet a király esküvője napjára szerzett? Abban az időben színdarabok és könyvek alig jövedelmeztek, még a legnagyobbaknak sem; az író csak a királyból élhetett. Állapítsuk meg jellemének hátrányára, hogy kortársai közül Pascal önmegtagodóbb és szegényebb volt, Spinóza pedig üvegcsiszolással kereste kenyerét? Racine nem volt aszkéta, nem akarta, hogy halála után fedezzék fel. Hallgassuk el, hogy nemcsak az udvari életben helyezkedett kitűnően el, hanem az irodalomban is? Csalhatatlan ösztönrel felismerte, mire lehet és kell számítani. Kora ifjúságában összebarátkozott Molière-rel, La Fontain-nel, Boileau-val, akik jóval idősebbek voltak nála, beérkezettek, de barátságukat sohasem hállalta meg. Ki vehetné rossz néven tőle, hogy egész életében világfi maradt, előkelő, elegáns társalgó, a szalonok kedvence. Racine-nak volt igaza, aki érezte, hogy a költőnek is kell kapnia annyit az élettől, mint egy közepes tehetségű hivatalnoknak vagy katonának. A jámbor életű nagynéni, Agnès de Sainte-Thècle, Port-Royal-beli apáca, szemrehányó levelek

özönével árasztotta el Racine-t ledér élete és írói munkássága miatt. Az apáca-nagynéni nem tudta, hogy Racine-nak az a sorsa és hivatása, hogy világhi legyen és élvezze az életet, hogy lelki válságokon menjen keresztül, megtérjen és végül is megírja Isten dicsőségére az *Athalie*-t.

Mégis a Port-Royalban eltöltött évek és az innen áradó janzenista szellem befolyásolta legerősebben Racine szellemi beállítottságát. Ennek hiányában drámáinak légköre és megoldása más lett volna. Hogy miért, ezt meglátjuk később.

Miben modern Racine? Mi helyezi őt a huszadik század embere szemében magasan Corneille fölé? Miben alkotott tökéleteset, és milyen új folyamatot indított meg művésze?

Racine előtt a francia dráma még nem tudta levetni a lovakor asszonytiszteletének hagyományait. A szerelem mindig azonos volt a becsüléssel és hódolattal. Csak tiszteletre méltóan lehetett szeretni. Racine megmutatja, hogy ez a két érzelem teljesen független egymástól. Lehet szeretni gyűlölettel, megvetéssel, rombolóan gyilkos indulattal, tele az ellentétes érzelmek összes változatával.

Mit használt fel Racine tragédiáiban saját életéből? Semmit, vagy nagyon keveset. Élete, legalább is külsőleg, harmónikus volt. Már fiatal korában irodalmi sikerei vannak. Mindig akadt nála pénz bőven, és tisztelték. Szerelemben is hódított világhíres modora. Kedvesei hűségesek maradtak hozzá, benne pedig nem égett irányukban végzetes, nyugtalanító és romlásba döntő szenvedély. Élete, ha szabad vele kapcsolatban ezt a szót használni, a középszerű ember harmónikus élete volt. Külsőleg inkább lehetett volna egy adóbérlőé, intendánsé, fegyvergyárosé, mint a szenvedélyes és romboló szerelmek költőjéé. Az életrajzi regények dühöngő divatjának Racine nem is esett áldozatul. Nem lehet belőle érdekes hőst faragni. Nem volt olyan szerencsétlen, mint Molière, olyan elbájolóan és felelőtlenül bohém, mint La Fontaine, annyi politikai intrikába kevert, mint Chateaubriand, olyan nyugtalanvérű szerelmes, mint Hugo, örökösen anyagi gondokkal küzdő, mint Balzac. Racine élete eseménytelenül telt el, mint egy nyugodt korszak királyi hivatalnokáé, aki mellesleg gazdagon fizetett udvari költő. Hogy egész életében szabad maradt, azt és úgy írhatott, ahogyan akart és nem kellett királynak hódoló darabokkal ellaposítania és megaláznia tehetségét, ez csak XIV. Lajos jóízlését és művészi hajlamát dicséri.

Műve teljesen független életétől: nem gondolt *Marie Champmeslé*-re, amikor a Hermione-t elképzelte s amikor *Marie Champeslé*-t megölelte, nem jutott eszébe Hermione, — állapítja meg Giraudoux. Racine-nak volt fantáziája és teremtetőereje. Nem tartozott az olyan, különösen ma gyakori írókhoz, akik szándékosan belekeverednek valami szerencsétlen kimenetelű és együgyű szerelembe, hogy legyen témájuk a következő könyvük megírásához.

Hogyan ábrázol Racine? Szigorúan ragaszkodik a klasszicizmus hármasságához, legalább is úgy, amint azt Boileau magyarázataiból értelmezte. Az idő rövid: huszonnégy óra alatt kell lejátszódnia és befejeződnie a tragédiának. Racine hőseinek legvégzetesebb pillanatát választja, közvetlenül soruk eldőlte előtt. Nem az embert mutatja be, hanem a szenvedélyt, amelynek megszállottja. Minden tragédiája a halál, a végzetes katasztrófa napja. Az idő relativ. Lehetne úgy is drámát írni, hogy a költő valószínűtlenül hosszú események sorozatát zsúfolja egy nap történetébe. De Racine-nak elhisszük, hogy a tragédia belefér huszonnégy órába. Nem *Phèdre*-t mutatja be, csak bűnös szerelmét, nem *Hermione*-t, csak féltékenységét. Eppen abban rejlik döbbenetes művészet, hogy ez az egyetlen szenvedély azonossá válik az emberrel, sorsával, jövőjével. Ezért érezzük mélynek és megindítóknak minden sorát. S amellet Racine tiszta író. Se *Hermione*, se *Roxane*, se *Phèdre* nem vétkezett még „testileg,” csak lelki bűnösök. A modern büntetőjog csak a tettet bünteti, s nem a szándékot. De a költő, különösen ha hívó katolikus, másképpen ítél.

Napoleon, aki lelkesedett a klasszicizmusért, Corneille-t herceggé nevezte volna ki („*Je l'aurais fait duc!*”), Racine-nak legfeljebb grófság jutott volna. Minden parancsuralmi rendszer Corneille-t Racine fölé helyezi, nem esztétikai megfontolásból, hanem öngazolásképpen. A corneille-i szenvedély hősi, magasztos, nemes és józan. A racine-i néha aljas, gyilkos, végzetes, romboló, örült és féktelen. A corneille-i hős olyan, amilyenné az embert a parancsuralmak nevelni szeretnék: a becsület legyőzi a szerelmet, a hazaszeretet minden más szenvedélyt; — a racine-i pedig, amilyen valójában. Franciaország nagy századát szokták érvül felhozni azok ellen, akik azt állítják, hogy minden totalitárius rendszer az irodalmi élet hanyatlását eredményezi. Azt hiszem, hogy ez csak Franciaországra igaz. Ahhoz, hogy valaki XIV. Lajos udvari költője legyen, nem kellett drámában is politikai rendszerének dicsőségét zengenie. Molière és Racine foglalkozhattak magánügyeikkel. Tudta-e a király, hogy a drámának ez a felszabadítása száz esztendővel később odáig fog fejlődni, hogy Beaumarchais színpadról mérhessen csapásokat a korhadó monarchia intézményére? De XIV. Lajos szerette anyira az irodalmat, hogy még ennek tudatában sem kergette el udvarából Molière-t. Maurois írja valahol, hogy azért mert a Girondé-ot mindig elsőprik akár jobbról, akár balról, ez nem ok arra, hogy az ember ne legyen girondista. A hagyományos francia szellem az abszolút hatalmú uralkodókat is kötelezi arra a magatartásra, hogy irodalmi ügyekben még akkor is engedékenyek legyenek, ha éppen ez az engedékenység ássa alá politikai rendszerük tekintélyét.

Miért nem volt Racine-nak soha sem tartós sikere magyar színpadon? Csak a fordítás lenne a hibás? Ismeretes dolog, hogy nálunk népszerűbb a neo-romantikus, epigon Ros-

tand, mint maga a mester, Hugo, mert a *Cyrano* és az *Aiglon* fordítása kitűnő, míg Hugót élvezhetetlenné laposították. Érzésem szerint Racine-t soha nem lehet tökéletesen magyarul megszólaltatni. A magyar nyelv szépségét zamatja adja meg; Racine pedig ragyogóan, világosan, lendületesen — száraz.

De Racine él és ragyog a francia irodalomban és színpadon. Milyen nagyszerűnek kell a francia iskolának lennie, hogy ezt az agyonidézett szöveget nem ölték meg, nem fosztották meg erejétől, mélységétől és szépségétől. Egy Racine-előadás Párisban még ma is ünnepet jelent. A hallgatóság a színész-szel együtt mormolja a szöveget. A *Comédie Française* újabban érvényesülni hagyja az újító rendezőket, de a racine-i hősök sohasem fordítanak hátat a nézőknek, hanem hozzájuk beszélnek. Hogy mennyire él még a huszadik század szellemi emberében is Racine hódolata, arra nézve csak Proust-nál kell elolvasni a *Phèdre* előadásának leírását.

Racine harminchét éves volt, diadalának és teremtőerejének teljességében, amikor összeroppant benne a költő, elégette készülő drámáit és visszavonult a színpadtól. Elcsendesedett volna benne már az alkotás nyugtalan löze, kiegészített volna az anyagot életrekelő hatalmas vízió? Arra döbbsent-e rá, hogy a *Phèdre* költői szárnyalását nem lehet fölülmúlni és jobb a zeniten megállani, mint utána alábukni? De az is lehet, hogy megundorodott a nagyvilági élettől, a színpadtól és a mesterségével járó intrikáktól.

Említettem, hogy Racine nem dolgozta fel élményeit drámaiban. De Racine keresztény volt, és a rossz gondolatokért, a meg nem valósított bűnökért is felelősnek érezte magát. Nem követett el olyan bűnöket, amelyekért számadással tarthatott volna világi bíróságnak. Nem volt démoni intrikus, nem volt bosszúvágyó, sem alattomos gyilkos, sem vérfertőző. Jellemében legfeljebb emberi szépséghibákkal és tökéletlenségekkel találkozunk. De lelke mélyén, öntudatlanul valószínűleg bűnös volt, mert másként nem tudta volna megteremtetni Néró és Phedra alakját, különben nem válhatott volna belőle nagy költő, hanem maradt volna együgyű, jámbor és lelkesen hívó keresztény. Az igazi írónak minden lakozik lelkében: gonoszság és jóság, pokoli sötétségű bűn és mennyei erény, a romboló démon és a teremtő s megbocsájtó Isten. Talán arra döbbsent rá Racine, hogy az ő lelkében a bűn az erősebb?

Visszavonulása után megnősült és példás családi életet élt. De óvakodott attól, hogy felesége megsejtsen benne azt a nagy titkot, melyet örökre el akart temetni. Lehet-e tökéletesen keresztény az, aki ilyen meggyőzően és döbbenetes hűséggel tudja megszólaltatni a bűnt?

Megtérése után tizenkét évig nem írt drámát: csak Madame Maintenon felkérésére fordult újra a színpad felé. Két utolsó darabját a saint-cyr-i leánynevelőintézet növendékeinek

szánta, s szerényen, mintegy önigazolásképpen, mindegyik után odairta: „A Szentírás után.” Az *Athalie*-ban kevesebbet merített a bibliából, mint az *Esther*-ben, de Racine még akkor is mélyen és igazán bibliai tud maradni, amikor nem merít, hanem alkot.

Mennyire más az *Esther*, mint a *Phèdre*! A költő nemesített hősének jellemén, tompította szenvedélyét és enyhített vérért szomjazó bosszúvágyán. A bibliai Eszter győzelme után kíméletlen vérfürdőt rendeztet és ártatlanokon is bosszút áll, a racine-i megelégszik a bűnös Aman megbüntetésével. Az Ótestamentum komorságát és szigorát Racine már át tudja szóni a kereszténység szelid megbocsájtásával. Megtérése előtt a szenvedélyek győzedelmeskedtek az emberen, most pedig Isten hatalma avatkozik be az emberek dolgába, és csak annak kell elbuknia, aki elfordul tőle.

Kétségtelen, hogy Racine-ban az író nagyobb volt a kereszténynél. Nem tudott ellentállni Madame de Maintenon kérésének s túl jó költő volt ahhoz, semhogy hamisat alkothatott volna. Érzett ezért valószínűleg bűnbánatot is, de nem annyit, hogy újabb lelki válságba jutott volna. Fia valamelyik levelében irigységgel emlékezett meg egyik barátjáról, aki több drámát és regényt olvasott, mint ő. Racine megrója, de nem hiányos ismeretei miatt, hanem figyelmezteti, hogy jól tenné, ha teljesen kerülné az efajta frivol olvasmányokat.

Mit jelent ma nekünk Racine? Azt, amit a neve. Ő az a gyökér, amelyből a modern francia irodalom kisarjadt, amelynek friss hajtása Mauriac-ig ér. XIV. Lajos volt az első modern király, Racine az első modern író és a francia vers eovik legnagyobb mestere.

A Comédie Française Racine évét az *Athalie* díszelőadásával kezdte meg. Az első felvonás előtt Mauriac *Racine*-tanulmányából olvastak fel egy részletet. Mauriac *Athalie*-ban egy nitzschei, magát felsőbbrendű lénynek tartó alakot lát, aki azt hiszi, hogy rá a törvény nem vonatkozik s az emberekre kiszabott erkölcsi szabályokat nem köteles megtartani. *Athalie* a totalitás eszményének megszemélyesítője, de totalitárius hatalom csak egyetlen egy van és az emberi teremtménynek Isten elleni vak lázadásában el kell buknia. Az *Athalie* Judeában játszódik, zsidó törzsek harcolnak egymás ellen, de a néző megérzi a tragédia aktualitását.

Vághidi Ferenc